

Оксана Туркевич

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ТЕРМІНОСПОЛУК МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

© Туркевич О. В., 2011

У статті з'ясовано семантичну структуру терміносполук методики викладання української мови як іноземної. Запропоновано критерії виокремлення двокомпонентних конструкцій. Розглянуто їх творення як прийом термінологічної номінації.

Ключові слова: українська мова як іноземна, методика викладання української мови як іноземної, семантика, терміносполука.

The semantic structure of terminological construction of teaching methods of Ukrainian as foreign is analyzed. The criteria of selection of double-base constructions are offered. Their creation as a technique of terminological nomination is considered.

Keywords: Ukrainian as foreign language, methods of teaching of Ukrainian as foreign language, semantics, terminological construction.

Актуальним напрямком термінознавчої роботи в Україні є вивчення процесу формування терміносистем окремих самостійних наук, однією з яких є методика викладання української мови як іноземної. Вона є педагогічною наукою, термінолексика якої виформувалась унаслідок інтегративних зв'язків дидактики із лінгвістикою та іншими гуманітарними дисциплінами.

Динамічний розвиток методики викладання УМІ спричиняє появу нових спеціальних понять, які відображає термінолексика. Новостворені терміноодиниці мають невнормовану структуру або невизначений обсяг поняття. Часто результатом становлення терміносистеми є функціонування терміносполук, які з розвитком наукової сфери можуть зазнати формальних і семантичних видозмін.

Незважаючи на те, що існування терміносполук суперечить такій вимозі, як точність терміна – у кожній терміносистемі частка аналітичних конструкцій є значною.

У зв'язку з тим науковці досліджують різні аспекти творення чи вживання терміносполук. Праці термінознавців А. Д'якова, Т. Кияка, З. Куделька [1], М. Годованої [2], Н. Пасторми [3] присвячені теоретичним основам функціонування спеціальних сполук.

Дослідники різноманітних галузевих терміносистем (Т. Дячук [4], З. Куньч [5], І. Процик [6], О. Чуєшкова [7]) утворення терміносполук розглядають у межах аналітичного способу деривації. Проте, оскільки процес творення складених найменувань супроводжується семантичними процесами, унаслідок яких формується цілісне сполучення, то його доцільно розглядати в контексті термінологічної номінації.

Метою статті є з'ясувати творення сполук зі спеціальним значенням у терміносистемі методики викладання УМІ як прийому термінологічної номінації.

Вивчення аналітичних конструкцій як результату термінологічної номінації є важливим для дослідження динаміки розвитку термінолексики методики викладання української мови як іноземної.

Термінологічність сполуки засвідчує дефініція. Коли терміни не є лексикографічно зафіксовані, то встановлення терміносполук має дещо суб'єктивний характер, пов'язаний зі змістовим і формальним визначенням їх обсягу. При встановленні межі складеного найменування слід застосувати певні критерії. Наприклад, якщо терміносполуки мають здатність відтворюватися в повному складі, позначаючи те саме поняття, або не можуть бути розчленовані без втрати семантичної єдності, то це свідчить про їхню стійкість. Крім цього, терміносполука, зокрема методична, має такі властиві ознаки, як нероздільність, стійкість, точність, дефінітивність.

Дискусійною є проблема визначення обсягу багатокомпонентної сполуки.

Мовознавець Л. Малевич вважає, що межі терміна-словосполучення слід визначати не за кількістю компонентів у його складі, а за здатністю певної вербальної конструкції виступати цілісним позначенням наукового поняття. Складене найменування не повинно виходити за рамки непередикативного сполучення слів, оскільки передикативні сполучення не мають номінативної функції [8, с. 35]. Таке твердження є доцільним, проте питання визначення критеріїв щодо меж терміносполуки перебуває в колі актуальних термінознавчих студій.

Терміносполуки методики викладання УМІ – семантично цілісні одиниці, що складаються із двох чи більше компонентів, які позначають поняття методики викладання УМІ.

Семантичні зміни в межах терміносполуки пов'язані, в основному, із переосмисленням та спеціалізацією значення.

Наприклад, аналітичні конструкції, у межах яких лексема може спеціалізуватися, звужувати значення, це *мовний матеріал*, *аудіовізуальний додаток*, *лексичний запас*, *фонематичний слух*, *мовленнєва діяльність*;

Часто компонент спеціальної сполуки зазнає метафоричного перенесення: *граматичний ключ*, *семантичний пласт*, *словниковий запас*, *прямий метод*. На основі цих прикладів можна побачити, що перенесення найменування предметів відбулося через подібність функцій.

Терміни *мовленнєвий потік*, *мозкова атака*, *чужомовна аудиторія* утворилися на основі метонімізації, оскільки ґрунтуються на перенесенні назви за суміжністю.

Такі приклади підтверджують семантичну взаємодію складових одиниць аналітичної конструкції. Результатом такого двостороннього впливу є лексикалізація значення терміносполуки, яка номінує фахове методичне поняття.

У певних випадках одиницею терміносполуки є термін, який уже функціонує в іншій сфері. Поєднуючись зі спеціальною лексемою, він змінює смислове навантаження й у такий спосіб утворює галузевий термін, наприклад, *діагностичний тест*, *змістовий модуль*.

У терміносистемі методики викладання УМІ функціонують спеціальні конструкції з різною кількістю компонентів. Значеннєву цілісність двочленних сполук можна описати за різними критеріями.

За ступенем семантичної єдності компонентів виділяємо три групи аналітичних номінацій.

До терміносполук із *низьким рівнем семантичної цілісності* відносимо спеціальні конструкції, дві складові частини яких мають термінне значення: *академічна граMATика*, *педагогічна граMATика*, *публіцистичний текст*, *навчальний текст*.

Такі складні найменування є подільні. Їх компоненти можуть бути складовими частинами інших спеціальних сполук. Кожна одиниця такої конструкції позначає важливі риси поняття, що в сукупності визначають смислову єдність.

Аналітичні конструкції із *середнім ступенем семантичної цілісності* формують двочленні сполуки, у яких один компонент є власне методичним терміном, а друга складова належить до іншого лексичного розряду: *активна граMATика*, *мовленнєва ситуація*, *мовний бар'єр*, *комунікативна поведінка*.

За структурою такі сполуки складаються із прикметника та іменника або із двох іменників.

Варіанти поєднань компонентів з термінним значенням і неспеціальних одиниць різні:

1. іменник є терміном, а *прикметник* виражений:

а) загальнонавчаним словом: *практична граMATика, вибірко́вий тест, взає́мне навчання, промі́жний контроль, внутрі́шне мовлення, пря́ма мо́ва*;

б) загальнонауковою лексе́мою: *ада́товані тексти, аналі́тичне чита́ння, а́ктивна лексика, паси́вна граMATика, негати́вний трансфе́р*.

Часто основою терміносполуки є одиниця, що позначає базову категорію методики, а семантичний конкретизатор уточнює її відповідно до різних критеріїв, наприклад, *ситуа́тивний / кому́никати́вний / функці́йний / комплексний підхі́д*.

Функціонування таких сполук визначає специфіку методичних термінів.

Одиниці *підхі́д, метод, принци́п, засі́б, аспекти́в, прийо́м* залежно від контексту вживають як у фаховому, так і неспеціальному значеннях. У методичній терміносистемі вони пройшли специфічний розвиток. Спочатку аналізовані одиниці набули термінного значення, поєднавшись із спеціальними одиницями *навчання* або *викладання*. Уточнення ще могло відбуватись відповідно до предмета навчання: наприклад, *методи навчання української мови як іноземної*.

Такі терміносполуки почали позначати найважливіші для методичної науки родові поняття, тому стали основою, яка семантично розширювалась.

На наступному етапі розвитку досліджувані терміни, номінації базових категорій методики, поєднались із різноаспектними конкретизаторами, створивши ієрархію. У сучасних текстах з методики викладання УМІ формально такі одиниці майже не вживають з лексемами *навчання* чи *викладання*. Більшість такого типу номінацій функціює із ад'єктивними конкретизаторами, наприклад: *аудіовізуа́льний / аудіолінгва́льний / кому́никати́вний / граMATико-пере́кладний метод*.

Інша частина такого типу одиниць формується завдяки приседнанню іменникових конкретизаторів (наприклад, *принци́п новизни́ / функці́йності*).

Ще одним варіантом ад'єктивно-субстантивних терміносполук є:

2) поєднання термінного прикметника з іменником, який належить до:

а) загальнонавчаного мовного фонду: *дидакти́чний ма́теріал, кому́никати́вна ситуа́ція, краї́нознавча інфо́рмація, мовне яви́ще, інішо́мовне середови́ще, мовленне́вий досві́д*;

б) загальнонаукової термінолексики: *артикуля́ційний а́парат, методичний а́парат, семанти́чні правила́, лексичні завда́ння, синтаксичний міні́мум*.

Серед методичних терміносполук, що граматично складаються із двох іменників, можна виокремити найбільш продуктивні пари: загальнонауковий + методичний термін: *об'є́кт рече́ння, прийо́ми семантиза́ції, правила́ вимови, аспекти́в навчання, ета́п навчання, систе́ма оцінюва́ння, принци́п кому́никати́вності, систе́ма уроків*.

Вважаємо, що ступінь семантичної спаяності між компонентами – середній. Загальнонауковий зміст уточнюється конкретним поняттям терміна-іменника – і в цілому терміносполука номінує одне методичне поняття.

Сполуки, що складаються із загальнонавчаного одиниці й терміна в різних позиціях: *актуа́лізація ма́теріалу, середови́ще навчання, мо́ва жести́в, носі́й мо́ви, ситуа́ція спілкува́ння, чу́ття мо́ви* характеризуються високим ступенем семантичної цілісності. Лише в сукупності два компоненти можуть позначити спеціальне методичне поняття. Окремо взята складова не може створити гіпонімну пару чи ряд.

При́менникові констру́кції об'є́ктного типу: *кни́га для ви́кладача, те́кст для чита́ння, зоши́т для впра́в, комен́тар до те́ксту, ма́теріал для самоконтро́лю, тести́ з граMATики, інстру́кція до завда́ння* мають середній ступінь семантичної цілісності. Препозитивна складова одиниця уточнюється новим поняттям. Про середній ступінь розкладності свідчить можливість опорного компонента утворювати гіпонімну мікросистему понять, наприклад, *кни́га для ви́кладача – кни́га для студента́; те́кст для чита́ння – те́кст для аудіюва́ння*.

Найвищий ступінь семантичної єдності мають сполуки, компоненти яких є загальноживаними словами, наприклад: *літня школа, пряма мова, фальшиві друзі*; часто такі сполуки є назвами інтерактивних видів навчання: *рольова гра, дерево рішень, асоціативний куц, мозковий штурм*. Термінологічність таких одиниць цілісно відображена усією структурою терміна й базована на метафоричному переосмисленні, тобто не мотивована семантикою їх компонентів. Цілісне лексичне значення розкриває дефініція.

Крім двокомпонентних семантичних об'єднань, у методичній системі широко представлені трикомпонентні сполуки та аналітичні конструкції, які складаються з кількох одиниць, проте їхній аналіз є предметом окремого дослідження.

На основі проаналізованого матеріалу можемо зробити висновок, що швидке й постійне оновлення фахових понять найкраще номінують терміносполуки. На спеціалізацію значення в межах аналітичної конструкції можуть впливати ознакові слова. Часто в похідному значенні семаконкретизатор уточнює семантику всієї терміносполуки.

Семантичні процеси, що відбуваються між складовими частинами терміносполуки, потребують детальнішого дослідження на ономазіологічному рівні, адже вони сприяють розумінню закономірностей термінологічної номінації, яка є важливим засобом формування терміносистеми кожної науки.

1. Д'яков А. С. *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти* / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с. 2. Годована М. *Словосполучення як джерело поповнення української термінології* / М. Годована // *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2005. – С. 98–101. 3. Пасторма Н. *Термінологічне словосполучення як етап формування номінативної синтаксичної конструкції репрезентативного характеру* [Електронний ресурс] / Н. В. Пасторма // *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 6. – С. 110–122. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dlgum/2007_6/2.html; 4. Дячук Т. М. *Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Дячук. – К., 2003. – 20 с. 5. Куньч З. *Українська риторична термінологія: історія і сучасність* : монографія / Зоряна Куньч. – Л. : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 216 с. 6. Процик І. *Аналітична деривація в українській фізичній термінології* / І. Процик // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. – Серія «Проблеми української термінології». – Л., 2000. – № 402. – С. 67–70. 7. Чуєшкова О. В. *Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чуєшкова. – Х., 2006. – 18 с. 8. Малевич Л. *Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації* / Леся Малевич // *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 35–38.